

VATANA DÖNÜŞ YOLU UZUN

Anzor Kuşhabiy*

Çev.Murat Papşu

Çerkeslerin anavatanlarına dönüşü sorunu Osmanlı İmparatorluğu'na toplu olarak sürgün edilmelerinden sonraki ilk yıllarda ortaya çıktı. Osmanlı ülkesinde zor durumda kalan bazı göçmen grupları vatanlarına geri dönmek için çabalamaya başladı. Daha sonraki yıllarda da birçok Çerkes Kuzey Kafkasya'ya dönmek için düzenli olarak resmi ve gayri resmi girişimlerde bulundu, fakat bunların çoğu başarısızlıkla sonuçlandı.

Çarlık Rusyası, Stalin ve sonraki dönemlerde SSCB hükümetleri dışarıdaki Çerkeslerin dönüşünü engellediler. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Sovyet makamları red cevaplarına gerekçe olarak genellikle Kuzey Kafkasya'da toprak ve konut yetersizliğini gösterdirdiler. Ancak tam da bu dönemde, 1940'ların sonundan 1980'lerin ortalarına kadar SSCB'nin çok değişik bölgelerinden uzman ve "iş gücü" olarak Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerine planlı bir göç ve yerleşim gerçekleşti. Dışarıdaki Çerkeslerden Suriye, Ürdün ve Türkiye'deki Sovyet elçiliklerine ve konsolosluklarına gelen yüzlerce başvuru cevapsız kaldı. Yönetimin bu soruna olumsuz yaklaşımına rağmen Suriye'den, Ürdün'den ve Türkiye'den bazı Çerkes aileler özel yollarla daha 60'lı yıllarda Kabardey-Balkar'a ve Adıgey'e yerleşmeye başladılar. Yerel makamlar onlara çeşitli bürokratik engeller çıkardılar. Sovyet vatandaşlığı ve *propiska* (ikamet belgesi) alma, yerleşme, döviz bozdurma v.b. konularda zorluk çıkardılar. Geri dönerden bazıları bu engellemelere dayanamayarak pek konuksever davranmayan vatanlarını terk ettiler. Yerel makamların turist olarak gelip vatanında kalmak isteyen soydaşlarını zorla ülkeden sınırdışı ettiği olaylar da oldu. SSCB'de uygulanan prestroyka politikasına bağlı olarak 80'lerin ikinci yarısında durum değişmeye başladı. Anavatanlarına dönmek isteyen soydaşlarının haklarını savunmak için o dönemde kurulan toplum örgütleri ve Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinin milliyetçi hareketleri seslerini duyurmaya başladılar; oturumlarında, toplantılarında ve kongrelerinde yönetimden bu sorunun adil çözümünü talep ettiler. Adıgey, Kabardey ve Çerkes ortak toplum örgütü *Adiğe*

* Anzor Kuşhabiy: 1965 doğumlu,. Tarih bilimleri adayı, Kabardey-Balkar İnsani Araştırmalar Enstitüsü Kıdemli Bilim Çalışanı. Çerkes diasporasının tarihi ve bugünkü durumuyla ilgili makalelerin ve iki monografinin yazarı ("Çerkes v Sirii" (Suriye'de Çerkesler), Nalçik, 1993), "Çerkeskaya diaspora v arabskih stranah (XIX-XX.vv)" (Arap Ülkelerinde Çerkes Diasporası (XIX-XX. yy.).

Hase geri dönenlere yardım edilmesini başlıca görevlerinden biri olarak benimsedi. Kabardey Adıge Hase bünyesinde dışarıdaki soydaşların dönüşü için yardım şubesi açıldı. Bu şube en başta geri dönenler için konut sağlanması, Sovyet vatandaşlığı alma ve diğer işlemler için gerekli belgelerin tamamlanmasıyla ilgileniyordu. Kafkasya Dağlı Halkları Birliği de soydaşlara anavatana dönüş hakkı verilmesi talebini dile getirdi. KDHB'nin inisiyatifiyle Ekim 1990'da Suhum'da yapılan ve 30 bin kadar kişinin katıldığı Kafkas Halkları Kongresi, BM Genel Sekreteri Peres de Cuelar'a, SSCB Başkanı Mihail Gorbaçov'a, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a gönderilmek üzere bir bildiri kabul etti. Bu bildiri de özellikle, dışarıdaki Kuzey Kafkasyalı topluluklara engel çıkarılmadan anavatanlarına dönüş hakkı verilmesi isteniyordu.

1989 yılı başında Suriye'deki Çerkes topluluğundan Sovyetler Birliği Komünist Partisi MK Genel Sekreteri Gorbaçov'a bir çağrı geldi. Çağrıda 234 aileye dönüş hakkı verilmesi ve Sovyet vatandaşlığına alınmaları isteği bildiriliyordu. Çerkes Yardımlaşma Derneği Aralık 1990'da Suriye'deki SSCB elçiliğinden bu başvuruya resmi ret cevabı aldı. Bu, Suriye, Ürdün ve Türkiye Çerkes toplumlarında ve aynı şekilde Kuzey Kafkasya cumhuriyetleri kamuoyunda tepki yarattı.

80'li yılların sonunda bürokratik engellere rağmen geri dönenlerin sayısı artmaya başladı. Dönenlere yardım amacıyla Kabardey-Balkar Cumhuriyeti'nde, Haziran 1991'de *Hekuj* (Vatan) yardım fonu kuruldu. İki temel problemin (resmi işlemlerin tamamlanması ve konut sağlanması) çözümünde dönenlere yardım etmeye başladı. Fonun personeli, fonun ticari faaliyetlerinden elde edilen gelirle ve bazı organizasyonların, özel kişilerin bağışlarıyla ücret almaya başladı. 1992 yılında Türkiye'de ve ABD'deki Çerkes yardımlaşma derneklerinde bu fonun şubeleri açıldı. Dönenlere yardım amacıyla bu tür fonlar Adıgey ve Karaçay-Çerkes cumhuriyetlerinde de kuruldu.

Anavatana yönelenlerin ilk temsilcileri esas olarak iki toplum kesimindendi: Göç etmenin bütün olumsuzluklarına katlanmaya hazır olduğunu ifade eden, vatansever aydın kesim ve Kafkasya'da karlı işler yapmaya çalışan iş adamları. Dönenlerin yarısından fazlasını Suriye vatandaşları oluşturuyordu. Çerkeslerin geri dönüşü, Rusya elçiliklerinin ataları Rusya topraklarından göç etmiş kişilere Rusya vatandaşlığı verilmesi konusunda yetki kazanmasına bağlı olarak artmaya başladı. Örneğin, 1992 yılında Suriye'deki Rusya elçiliği Çerkeslere 120 pasaport verdi.

Geri dönüş problemleri Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinde farklı farklı çözülmeye başlandı. Adıgey'e dışarıdaki Çerkesler esas olarak, Adıgey Özerk Bölgesi'nin cumhuriyet statüsü kazandığı ve yeni yetkiler elde ettiği 1990'dan sonra dönmeye başladılar. Bu cumhuriyetin hükümeti dönenlerin problemlerine anlayışla yaklaştı. Vatandaşlık almak için belgelerin incelenmesi süresini 6 aya kadar indirdi; geçici olarak barınmaları için bir oteli tahsis etti v.b. 1991-1995 yıllarında Adıgey Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı'na bağlı vize ve kayıt şubesi (OVİR) dönenlere 767 *vid na jitelstvo* (oturma belgesi) verdi, 117 kişi vatandaşlık aldı. Kabardey-Balkar Cumhuriyeti'nde ise, ilgili makamların bu sorunla ilgilenmemesi nedeniyle dönenler oldukça zor durumda kaldılar. Günümüzde de geri dönmeye çalışan soydaşların problemleri yasal zeminde çözülmediğinden Rusya vatandaşlığı için gerekli işlem prosedürü bürokrasiye boğuluyor ve uzun bir süreye yayılıyor. Örneğin, dönenlerden vatandaşlık almak için hiç çıkmadan KBC topraklarında üç yıl kalması talep ediliyor. Yurt dışına bir kez çıkılması durumunda bu süre beş yıla kadar uzuyor.

KBC hükümeti ve parlamentosu, toplum örgütlerinin baskısıyla dönüşle ilgili sorunların çözümünde bazı tedbirler aldı. 1990 yılında cumhuriyetin bakanlar konseyi bünyesinde bu sorunun incelenmesi için bir komisyon kuruldu. 1992'de KBC Dış İlişkiler Bakanlığı bünyesinde geri dönüş departmanı kuruldu. Aynı yıl KBC Yüksek Sovyeti "yurtdışında yaşayan soydaşların geri dönüş programını" kabul etti, ancak bu programda öngörülen hedeflerin büyük bölümü gerçekleştirilemedi. Dışarıdaki soydaşların geri dönüşünü düzenleyen belli bir yasa olmadığından bu komisyonların ve departmanın çalışmaları verimsiz oldu. Bununla birlikte KBC'ye geri dönüş 1990'lı yılların başında arttı. 1990'da KBC'de toplam 100 kişi işlemini tamamlanmışken, KBC İçişleri Bakanlığı Vize ve Kayıt Şubesi'nin (OVİR) verilerine göre 1993'de dönen Çerkeslere 567 sürekli ikamet izni ve 371 *vid na jitelstvo* (oturma belgesi) verildi. 1994 yılında ise OVİR toplam 1342 sürekli ikamet izni verdi (KBC'de). 1992-1995 yıllarında KBC'de dönüş yapan 92 Çerkes Rusya vatandaşlığı aldı.

1 Temmuz 1994'de imzalanan Rusya Federasyonu iktidar organları ile Kabardey-Balkar Cumhuriyeti iktidar organları arasında yönetim konularının ve yetkilerin belirlenmesi hakkındaki antlaşma, geri dönüş probleminin çözümü için hukuki zemin yarattı. Bu antlaşmaya göre, yurtdışından gelen Çerkeslerden ve Balkarlardan *repatriant*ları kabul etme ve yerleştirme konuları KBC'nin tasarrufuna geçti. Bu problemin çözümünün KBC'nin tasarrufuna verilmesinin, dışarıdaki Kuzey Kafkasyalı topluluklara Rusya hükümetinin Sovyet makamlarından farklı olarak geri dönüşlerine engel olmayacağını gösteren siyasi bir anlamı vardı. Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinde geri dönenler için geçici ya da sürekli konut bulma, iş bulma ortak problemler oldu. Genel olarak Rusya'da ekonomik durumun

kötüleşmesi, birçok iş yerinin kapanmasıyla artan işsizlik ve konut fiyatlarının yükselmesi bu problemleri daha da keskinleştirdi. Geri dönenlerin çoğunun Rusçayı iyi bilmemesi ve yerel yaşam koşullarıyla tanışık olmaması uyumlarını güçleştirdi. Kuzey Kafkasya’da suç oranının artması da dönenler için ciddi bir problem oldu. Birçoğu suç dünyası tarafından taciz edildiler; soyulmaları, zorla paralarının alınması olaylarına sık sık raslandı, birkaç kişi de öldürüldü. Sovyet sonrası toplumun bütün bu olumsuz gerçeklikleri geri dönüş sürecinde soğutucu etken oldu ve dışarıdaki Çerkeslerde tarihi anavatanları hakkındaki romantik “yeryüzü cenneti” tasavvurunun yıkılmasına yol açtı. 1993’ten sonra Kuzey Kafkasya’ya dönüş yapan Çerkeslerin sayısı azalmaya başladı.

Anavatana dönmek isteyenlerin azalmasında bir başka etken de bu bölgedeki istikrarsız siyasi durum oldu. Çeçenya’da 1994 sonbaharında askeri faaliyetlerin başlamasından sonra dışarıdaki Çerkeslerin ve diğer Kuzey Kafkasya halklarının geriye dönüş süreci fiili olarak durdu. Aynı durum Abhazya’da yaşandı. Dışarıdan gelerek savaşa (Ağustos 1992- Eylül 1993) katılan ve Abhazya’da sürekli olarak yerleşmek isteyen onlarca Abaza ekonomik ve gündelik problemlerle karşılaştılar. Aynı şekilde onlar da suç dünyasının tacizlerine uğradılar. Bu olaylar dışarıdan gelen birçok Abazanın ayrılmasına neden oldu.

Günümüzde birçok Çerkes ve Abaza (işadamı ve uzman) anavatanlarına yerleşmeyi veya orada ortak işletmeler açmayı istediklerini ve buna hazır olduklarını belirtiyorlar. Fakat bununla birlikte işletme faaliyetlerinin, mal varlıklarının, banka mevduatlarının v.d. güvenliğinin sağlanmasında devlet garantisi istiyorlar.

Bu şekilde, Çerkeslerin anavatana dönüş hareketi büyük boyutlara ulaşmadı. Anavatanlarına dönme isteğini defalarca belirten dışarıdaki Çerkeslerin günümüzde ortaya çıkan böyle bir olanaktan yararlanmamaları gerçeği gösteriyor ki, ideolojik propagandayla veya vatansever duyguların okşanmasıyla toplu dönüş olmuyor. Sadece büyük sosyo-ekonomik ve politik nedenler (savaş, ayrımcılık, baskı v.b.), keza doğal felaketler bütün bir halkı göç etmeye zorlayabilir. Ancak az sayıda Çerkesin anavatanlarına dönmesi de gösteriyor ki toplu dönüş bireysel olarak, kabul eden devletin iktidar organlarının yardımı olmadan mümkün değildir. Belirtmek gerekir ki İsrail’de dönüş devlet politikasının meselesidir, değişik ülkelerden gelen Yahudileri yerleştirmek için özel bir sistem vardır. Almanya’da da aynı şekilde değişik ülkelerden yerleşmek üzere gelen Almanları yerleştirmek için bir devlet sistemi vardır. Sonuç olarak, dışarıdaki soydaşlarımıza vatandaşlık verilmesi sorunu Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinde yasal zeminde çözülsün ve Kuzey Kafkasya cumhuriyetleri hükümetleri dönenlere yerleşmeleri ve uyumları sürecinde yardım ederse gelecekte dönen Çerkeslerin sayısı artabilir.

